

Abhandlungen der bayr. Akademie der Wissenschaften, philos. -hist. Klasse, Neue Folge, sayı 50, München 1950, s. 13, metinde 3 resim ve 1 ek, S. 40 DM.

Bavyera İlimler Akademisi'nin 3 Haziran 1800 tarihli toplantısında Franz Babinger tarafından verilen bir konferansla buna ait not ve resimleri ihtiva eden risalede flaman ressamlarından Pieter van den Keere'nin 1816 tarihinde yaptığı İstanbul'un umumi bir manzarası ile 1842 tarihinde bunun Venedikli bir ressam ve gravür sanatkârı olan Giovanni Temini tarafından yapılmış bir kopyası bahis mevzuu edilmektedir.

Müellif, başlangıçta (s. 3), 1945 senesi Nisan ayının son günlerinde Berlin'de uğradığı kayıpları zikretmektedir. bunlar kendisinin biri kitap isimlerine göre tertiplenmiş "Osmanlı Telifâtı Tarihi (Geschichte des osmanischen Schrifttums)", diğeri de yuvarlak hesap 2000 isimlik "İstanbul'a veya İstanbul üzerinden yapılan seyahatlerin fibristi (Itinera Constantinopolitana)", başlıklarını taşıyarak iki yayınlanmamış eseridir. Profesörün uzun yıllar yazmalar, mecmualar ve kitaplar üzerindeki incelemelerinin mahsulü olan çalışmalarının İkinci Dünya Savaşı'nın kurbanları arasında bulunması hakikaten teessüre şayandır.

Buna rağmen, o harpten sonra eldeki imkânlar çerçevesinde İstanbul'a ait fetihten önceki ve sonraki gravür ve resimleri toplamağa çalıştığını, aynı sahada Alfons Maria Schneider (1898-1952)'in gayretlerinin, araştırıcının vaktisiz ve pek erken ölümü ile yarıda kaldığını, 1959 senesinde 29 Mayıs-1 Temmuz tarihleri arasında İstanbul'da Çinili Köşk'te tertiplenen İstanbul Manzaraları Sergisi münasebetiyle Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları arasında ilim âlemine sunulan küçük kitabın *İstanbul Manzaraları Sergisi*, İstanbul 1959.

Topkapı Sarayı Müzesi yayınları no. 9) da önsözünde pek çok hatalar ve yanlış anlayışlar bulunduğunu, bu bakımdan ancak Osmanlı ressamlarına ve sanatkârlarına ait olan kısmının orijinal bir kıymet ifade ettiğini belirtmektedir. Kanaatine göre, kendisinin "*Drei Stadtansichten von Konstantinopel...*" adlı makalesi bu sahada evvelki çalışmaları tamamlayıcı malûmatı ihtiva etmektedir.

Makalede aslı Viyana Millî Kitaplığı'nda bulunan Giovanni Temini'nin ve birer nüshası Stockholm'da Kralliyet Kitaplığı'nda ve Londra'da British Museum'da mevcut Pieter van den Keere'nin dev panoramaları hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Bunun dışında 1655 de Dresden'de ölen alman mimar, sanatkâr ve tarihçisi Wilhelm Dilich'ten de bahs olunmaktadır. Dilich, kendisi İstanbul'da bulunmadığı halde, İstanbul'un bir panoramasını yapmış ve bu eser kendinden sonraki bir çok sanatkârlar tarafından kopye edilmiştir. Babinger W. Dilich'in faydalandığı kaynağın tesbiti meselesi üzerinde durmakta, bu konuda Cornelius Gurlitt'in nokta-i nazarını belirtmektedir (s. 4). lâkin bu meselelerden müellif bir önceki risalesinde de (*Drei Stadtansichten von Konstantinopel...*) bol bol bahsetmiştir.

Risalede takdim olunan resimler Wilhelm Dilich'in eseri ile ondan faydalanan Matthaeus Merian der Aeltere ve tâbi Dancker Danckerts'inkilere aittir (Tafel I, II). Ek'te de büyük ebatta ve alt alta olmak üzere aynı varakta Pieter van den Keere ve Giovanni Temini'nin panorama'arı takdim olunmakta, böylelikle her ikisinin mukayesesine geniş imkân verilmiştir.

Bu bakımlardan, risale, İstanbul'lular ve İstanbul Tarihi ile uğraşanlar için alâka çekici ve faydalıdır.

Nejat Göğünç

A. Zajaczkowski, *Karaim in Poland, History - Language - Folklore - Science* (Polonya'da Karaylar, Tarih-dil-Folklor-İlim), Varşova 1931. 114 sahife.

Tanınmış şarkiyatçı ve türkologlardan Varşova Üniversitesi profesörlerinden Polonya Şarkiyat Enstitüsü müdürü ve İlimler Akademisi üyesi Ord. Prof. Dr. Ananiaz Zajaczkowski'nin *Polonya'da Karaylar* adı altında İngilizce bir eseri yayınlanmıştır.

Eser, altı bölümü ayrılmış olup (s. 11-93), 4 ek (s. 9'-10') ihtiva etmektedir.

I inci Bölüm (s. 11-20) Karaylar: Menş ve Tarihçe. Bu bölümde Karay sözcüğünün etimolojisi, Karayların etno-jenezi, Hazar tarihinin ana çizgileri, Hazar kültürü, ve bu kültürün varislerinin kimlerin olabileceği mevzuları yer almaktadır. Karay sözcüğünün: Karayların dilinde *Karay*, (çoğulu: *Karaylar*), arapçada *Karā'in* (قرائین, قرائین) Avrupa dillerinde *Karaim*, *Caram* v. s. gibi mühtelif yazılış ve telâffuz şekilleri vardır. Bir çok araştırmacı kabul ettiği gibi kelimenin aslı Arapça, Arami ve İbranicede müsterek *kara* (karā) kökünden gelmektedir. Kelime okumak, *kar'an* Kutsal kitabı okuyanlar manasına gelmektedir. Daha bir çok tefsir şekilleri olmasına rağmen kelimenin tam manası kat'i olarak tesbit edilmiş değildir.

Müellif A. Zajaczkowski, Karayların etno-jenezine ait belgeleri dillerinde etnoğrafya, folklor ve muhafazaya muvafak oldukları sair Eski Türk karakterli geleneklerinde buluyur. Bilindiği gibi, son ilmi araştırmalar bir çok müsterek Hazar-Karay kültürel vasıfları ortaya çıkarmıştır (Bak. A. Zajaczkowski, *Etudes sur le problème des Kzahars*, polonya İlimler Akademisi neşriyatı, Krakow 1947). Bu günkü Karayların Hazar

kültürünün varisleri olduğunu beyan eden müellif Zajaczkowski, bu kültürün niteliğini ve Karaylar tarafından tevârüs edilmiş şeklini tafsil etmeden evvel Hazar tarihinin ana çizgilerini gözden geçirmeyi lüzumlu buluyor.

Hazarlar türktür. Müellife göre bu Türk toplumu hakkında Ermeni ve Güreü kaynaklarını II. ve III. yüzyıla ait vermiş oldukları bilgilerden, Hazarları Hunlardan tefrik etmek mümkün değil ise de, VI. yüzyıldan itibaren, Bizans ve bilâhare Arap kaynakları itimada şayan tarihi malûmat temin etmişlerdir. Bu kaynaklara göre Hazar devleti VI. yüzyılda, sair Türk uluslarının konfederasyonları arasında mümtaz bir mevkiî işgal etmiş ve nüfuzunu geniş bir saha üzerinde yaymıştır (s. 13). Hazar devletin genişlemesi ve gittikçe kuvvetlenmesi neticesi, bu çağların en kuvvetli devletlerinden olan İran Sasani İmparatorluğunu müdafaa siyaseti takib etmeye zorlamıştır. Sasani hükümdarı I. Anuşirvan (531-578) Hazarların hücumuna karşı koyabilmek için *Derbent* kalesini inşa ettirmişti. Hazarlar, İranlıların düşmanları olmaları hasebiyle Bizanslıların müttfikî idiler. Bizans, Doğu ile Batı arasında önemli bir mevkiî işgal ediyordu. Hristiyan Avrupa için Yakın Doğuyu ve Asya için Batı'yı temsil ediyordu. İran -Bizans mücadelesinde Hazarlar önemli bir rol oynamışlardır. 628 yılının Hazar-Bizans münasebetlerinde büyük tarihi önemi vardır. Bizans İmparatoru Herakleos Hazar Hakanı ile bir ittifak akdetmiş ve İranlılara karşı savaşında Hazarların yardımını görmüştür. VII. yüzyılın ikinci yarısında, Arapların tazyikiyle İrandaki Sasani nüfuzu tamamıyla kırılmıştır. İrandaki siyasi gelişmeler, Hazar dış siyasetinde hiç bir esaslı değişiklik husule getirmemiştir. Halife Osman zamanında (344-353) Araplar Ku-

zey Derbent'e kadar nüfuz etmeye muvaffak oldular. Bu sefer Hazarların belli başlı şehri *Semender*'in tabrih olmasına sebebiyet vermiş ve siyasi merkezin kuzeye doğru Volganın denize döküldüğü yere çekilmesini intaç etmiştir ki burada yeni başkent *Ittil* şehri kurulmuştur. Hazarların büyük askeri başarısı, 782 de Kafkas geçidi *Dâr'ı Alan'ı* zorlayıp Irak'a doğru ilerlemeleri olmuştur. Hilâfet topraklarına yapılan son akın 799 yılında Hîrûn al-Râşid zamanına tesadüf eder.

Hazarlar Bizanslılarla müttefik oldukları gibi iki taraf imparator aileleri arasında sıhriyet peyda olmuştu. II. Justinyanos (885-395 ve 705-711) Hazar ülkesinde sürgünde iken Hazar Hakanının kız kardeşi ile evlenmişti. Sonradan bu Hazar prensesi Teodora ismini alarak İmparatoriçe olmuştur. İmparatoriçe İri-ni de bir Hazar prensesi olup V. Konstantinos Kopronikos (741-775) ile olan evliliğinden IV. Leon (775-780) (*Hazarlı Leon*) dünyaya gelmişti.

X. yüzyılın başında siyaset sahnesine çıkan Kiev Rus prensliğinin, Hazar Devletinin sukutunda büyük tesiri olmuştur. 935 yılında Sviatoslav yapmış olduğu seferde Hazar devletine büyük bir darbe indirdi. Bu yüz yılın sonuna doğru ehemmiyetten düşen Hazarların yerini Dinyeper nehrinin güney steplerine gelen *Kuman* Türkleri alıyordu (XI. yüzyılın başı). Kumani, Hazar ulusunun bakiyelerini kendi işlerine almışlardır.

Bu günkü Karaylar Hazar kültürünün varisleri olduklarından, müellif bu kültürün niteliğini bazı yönlerden tesbit etmeye çalışmıştır (s. 18-23). Kaynaklar Hazar halkının yarı yerleşik hayat tarzını kabul etmesinin rağmen göçebelik hususiyetlerini tamamen kaybetmediğini göstermektedir. Bu durum bir çok Türk kavimlerinin tarihindeki intikal devresi-

ni teşkil eden yarı göçebeliktir (s. 18). Arap coğrafyacısı İbn Rusta'da ve İbraniye yazılmış olan *Hazar muhaberatı*nda Hazarlar yazın çadırlarda, kışın şehirde oturan bir ulus olarak tavsif olunmuştur (Bk. Kokovtsov, *Khazaraskaya perepiska*, Leningrad 1932, s. 85). İslâm müelliflerinde Hazar şehirlerinin de tasviri bulunuyor: *Semender*'de bol meyva bahçeleri ve civarında 40.000 kadar bağ vardır. Şehrin nüfusu müslümanlardan ve diğerlerinden ibarettir. Camiler kiliseler, mabetler (*kanisa*, Karaylarda kenaza = ibadet yeri) vardır. Volga nehri *Ittil* şehriyi ikiye ayırmıştır. Şehir bir surla ihata edilmiştir. Şehirde çarşılar, hamamlar, vardır. Yapı malzemesi olarak keçe ve tahta kullanılır. Tuğla ancak Hakan sarayının inşaatında kullanılabilen malzemedir. Şehrin batı kısmında saray mensupları oturur. Doğu kesiminin sakinleri: Müslüman, hristiyan, musevi ticaret ve sanat erbabı idi. Hazar başkentinin iki ayrı kısmına, Hazar dilinde — *Sarıgşın* (Beyaz şehir, arapçası: *Al-Baylâ*) ve *Hamlık* (*Han-Balık*) deniliyordu. Yine İslam coğrafyacılarının vermiş oldukları bilgilerden Hazar devletinin iktisadi vaziyeti hakkında fikir edinebiliyoruz. «Balık tutkallı belli başlı ihraç maddesidir. İran'ın Hazar ülkesinden ithal ettiği bal, mum, kürk gibi emtia, gerek Rusyadan gerek Volga kıyılarındaki Bulgarlar tarafından *Ittil* yolu ile ihraç edilir. Hazarların tekstil endüstrileri yoktu. Giyim eşyalarını Bizans ve Hazar denizinin güney sahillerindeki diğer komşu memleketlerden ithal ederlerdi. Hazar devletinin geliri tüccardan alınan vergi, gümrük ve sair rüşumattan ibaret olup bunlar, başşehirde giden yollar üzerinde tansit ticari emtiadan almırdı» (s. 17). Hazarların Doğu Avrupa iktisadi hayatında oynamış oldukları rol, Prof. Gauthier'e göre şudur: Mal mubadele

merkezi olan başkent *Ittil*'de Hazarlar alış verişin tanzim ve emniyetini sağlayan yegâne patronlardı. Bu hizmetlerin karşılığında alınan vergi ve rüşumat sayesinde Hazar devleti iktisaden kendisini ayakta tutabiliyordu. Hazarlar istih-sal işlerine doğrudan doğruya iştirak etmiyorlardı. Mutavassıtlık rolü, sair Türk kavimlerine olduğu gibi, Hazarların da tipik özelliğidir. Hazarlar, culuhu ve emniyeti sağlamaya muvaffak oldukları müddetçe şehirleri gelişmeye devam etmiştir. Mutedil siyaset, egemenlikleri altına almış oldukları uluslara karşı mutedil tavırları ve eşsiz dini müsamahalı sayesinde, Hazarlar Kırım'dan Urâl (Yayık) nehrine kadar uzanan ve hiç tabii sınırı olmayan bir alan üzerinde dört auz süren bir imparatorluk kurmaya ve onu müdafaa etmeye muvaffak olmuşlardır. En iyi müdafaa vasıtası, Hazar denizinden Dinyeper ağzına ve Kafkas dağlarından Orta Rusya ormanlarına kadar olan sahada hüküm süren Hazar sulhu (*Pax Khazarica*) olmuştur. (J. Gauthier, *Khazaraskaya Kultura, Noviy Vostok*, 1928, s. 292).

Hazar ülkesinde Müslüman, Hristiyan ve Mozaist (Tevrâti) misyonerler faaliyet gösteriyorlardı. Bir dini diğerine tercih etme keyfiyeti dini müadile ile olmuyordu. Eski Türk dini *Kamlık* (Şamanizm) semavi dinlerle yan yana yaşamıştı. İbn Rusta, Hazar Hakanına tabi Dağıstanlı bir prensten bahisle onun her üç dinin ahkâmına göre ibadet ettiğini ve Cuma, Cumartesi, Pazar günlerini kutladığını söylüyor (Bk. *Kitâb al-'a' alâk an-nafisa*, BAG, de Goeje, VIII. s. 147-148). Mesudiye'ye göre Hazar başkentinde 7 tane baş kadı vardı: ikisi hristiyanlar, ikisi müslümanlar, ikisi tevrata, itikat edenler ve bir tanesi de *Kamlıklaliler* (Şamanistler) içindi. Bu durum Hazar müsamahasının bir neticesi

olarak kabul edilmesi lâzımdır. Hazarların hiç olmazsa Hakan sarayı ve saray ileri gelenleri tarafından Tevrâtin kabul edilmesi olayı, Yahudi kaynaklarına göre, sekizinci yüzyılın ilk yarısında, İslâm kaynaklarına göre de Halife Harun Reşid (782-309) zamanında vuku bulmuştur. Müellif A. Zajaczkowski'ye göre, bu hususta yapılacak teferrütlü ve titiz bir incelemede İslâm kaynaklarına çok önem vermek icab eder. Bilindiği gibi Abu Cafer al-Mansur zamanında intişar eden Karailik, misyonerlik faaliyetine girişmiş ve Hazar, Kumân gibi Türk kavimleri arasında bu dine salık kalabalık topluluklar peyda olmuştu. Bu günkü Karaylar bu etnik grupların torunlarıdır. Hazar hâkim tabakasının Ahd-i Atik'i Karai dini şeklinde kabul etmiş olmasını devletin komşuları olan hristiyan Bizans'tan ve müslüman ülkesinden gelecek siyasi tesirlere karşı koyabilmek ve bu arada bir denge kurmak gayelerine mâtuf bir olay olarak izah etmek için son zamanlarda bazı gayretler yapılmıştır. Bizans-Arap rekabeti karşısında Tevrâti kabul etmenin Hazar saray ricalinin siyasi bir taktiği olduğunu düşünmek meselesi için hakikaten bir hal çaresi teşkil edebilir. Maamafih, Mozaizm veya Karailik Hazar devletinde hâkim din değildi (s. 19). Bizantinist Vasiliev tarafından ifade edildiği gibi «Hazar kavminin ve Hakanlarının göstermiş oldukları dinî müsamaha ve dirayetli siyaset, Doğu İmparatorluğu ile müttefik, iktisaden iyi gelişmiş, kabile bakımından temayüz etmiş geniş bir İmparatorluk yarattı» (A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimen, Monographs of the Mediaeval Academy of America*, No. 11, Cambridge, Massachusetts, 1933).

Hazar kültür mühitinin devamını Türkolog Samoylovitch, Karaçaylar, Balıklar, Tatlar-Kafkas dağları, bilhassa

Karaylar arasında aramıştır. (Bak. Al. Samoylovitch, *Kavoprosu o naslyedni-kakh Khazar i ikh kultury, Evreskaya Starina*, Leningrad 1924, X, s. 200-210). Bu Türkolog, tezini teyid etmek için günlerin isimlendirilmesinde belgeler bulmuştu. Karaylarda gün isimleri, eski türk, müslüman, tevrati ve hristiyan izlerini muhafaza etmiştir. Böylece Karay dilinde Pazar ve Pazartesi kutsal gün ve kutsal gün ertesi anlamına gelen türkçe *ysh-kün, ysh-başgün kelimseleriyle* ifade edilmektedir. Troki Karayim lehçesinde Cuma *baraski*, Halicz Karayim lehçesinde ise *ayne* kelimesi ile ifade edilmekte olup, ilki Grek-Bizans menşelidir: (*Paraski, paraskevi*) İran-Fars dilinden gelen *adne, azne* kelimesi, Çuvaşların dilinde *erne-kün* şeklinde mevcuttur. Tevratî unsur Karaylarda *Şabatkün* (Cumartesi) olduğugibi, Kumanlarda Kafkas Türk gruplarında Karaçaylar, Balkanlar, Kumuklar ve Çuvaşlarda *şemat, şumat* şeklinde görünür, Gerek Karay gerek Kumanların ay isimlerinde de keza eski Türk, Müslüman, Tevratî ve Hristiyan unsurlar yer almıştır (T. Kowalski *Zu den türkischen Monatsnamen, Archiv Orientalni*, II, Prag 1930, s. 1-23). İbadet ve ayinlere taalluk eden teknik terimlerin büyük bir kısmı İslâm, Arap-Fars menşelidir. Bu durum ayrıca, Hazar ülkesinin belli başlı özelliklerinden biri olan *Muhtelit dini muhit'i* için bir belgedir. İslâm Arap-Fars menşeli bir çok kelimenin bulunuşu, Karayların Batıya yerleşmesinden önce uzun süre İslâm kültürü ile sıkı temasta bulunmuş olduklarını ve bunun için de çeşitli dinlerin tesir یرa ettikleri bir alanda yaşamaları gerektiğini gösterir. Müellife göre kaynakların ışığında bu hususiyeti arz eden muhit başta Hazar ülkesidir. (s. 21).

Polonya Karayları, Türkçenin Ku-

man-Kıpçak lehçesini konuşurlar. İbadet dili, Ahd-i Atik'in dili olan İbranice ile Karay dili aynı önemdedirler. Kitab-ı Mukaddes X. yüzyılda Karay diline çevrilmiş olup bu karayca versiyon değiştirilmeden bu güne kadar muteber kalmıştır. Karay teolog ve düşünürleri, bu arada Yakub al-Kırkısāni (X. yüzyıl) milli ibadet dilinin lüzumu üzerinde durmuşlardır. Müellifimize göre Hazar ülkesinde (millî ibadet dili) olarak Türkçenin kullanılmış olduğuna dair deliller mevcuttur. Aziz Kostantin'in hayatına dair olan kitap bunlardan biridir. Bu kitapta bir çok kavimlerin (Hazarlar, İranlılar, Avarlar, Koptlar, Ermeniler, vs) kendi dilleriyle dua ettikleri kayıtlıdır (Bak. Fr. Dvornik, *Les légendes de Constantin et de Méthode vus de Byzance, Byzantinoslavica Supplementa*, I, Prag 1933, s. 207-208 ve 375). Hristiyan misyonerleri Türk kavimlerini hristiyanlaştırmaya çalışırken Türk dilini kullanmışlardır ki bunun canlı bir örneği XIII. yüz yılda Kumanlar için yazılmış olan *Codex Cumanicus*'dur. Hazar ülkesinde, Hristiyanların ayinlerinde kullanılan Türk-Hazar dilinin, Tevratî ayinlerde de kullanılmış olduğu istintaç edilebilir. diyen müellife göre Karay din terminolojisinde diğer dinlere ait bir çok terimin yer almış olmasının izah şekli şudur: Hazar ülkesinde mevcut muhtelif dinlerin aynı veya eş anlamda terimleri birbirlerinden iktibas etmeleri çok kolay olmuştur. Hazarların dinî mûsamahası ve ibadet dilinin Türk-Hazar dilinde oluşu, neticede Karayların dilinde çeşitli dinî unsurlar halinde izler bırakmıştır (s. 22). Judaizasyon'a (yahudileşme) gelince, müellif haklı olarak bu tabirin yanlış kullanıldığını ve durumu sadece Hazar halkının bir kısmı tarafından Ahd-i Atik'in Karai dini şeklinde kabul edil-

mesi şeklinde tefsiri gerektiğini söylüyor (s. 23). II. Bölümde (s. 24-31) Karayların inançları, dinin esas ve unsurları, Karayların ibadeti ve Karay takviminin özelliği bahis konusu edilmektedir.

Karai dini VIII. yüzyılın başlarında zuhur etmiştir. Bu dinin kat'i şeklini İrakta Halife Ebu Cafer al-Mansur devrinde yaşamış olan Anan b. Davud vermiştir. Şehristani'nin *Kitâb al-milal ve n-nihel* (Bak. *Abu-l-Fath Muhammed as-Schahristani Religionsparteien und Philosophen-Schulen, aus dem Arabischen übersetzt von Dr. Th. Haarbrücker*, I, Halle 1850, s. 263) ve Al Birûni'nin *Asâr-al Bâkiye* (Bak. *Athar ul-Bakiye*, C. E. Sachau çevirişi, Londra 1879, s. 68) adlı eserlerinde de görüleceği üzere, bu dinin salıklarına Anan'a izafetle *Anâni'gâ*, denilmiştir. Ananın ölümünden bir kaç asır sonra bunlar Karai ismini almışlardır.

Karaylar Kitab-ı Mukaddesi ilk ayrılığı ile kabul ederler. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna ve Hz. İsanın mukaddes bir insan (*salih*) olduğuna inanırlar (Bak. Yakub al-Kırkısāni, *Kıpta al-Anwar val-Marakib*, neşri: L. Nemoy, New York 1939, I, s. 42-43). Karai dini İmam-ı Âzam Ebu Hanifenin içtihadından olan *kıyas* prensibini de almıştır. İslâm-Sunni akide ile ilgili olmak üzere evlenme konusunda, amca veya dayı ile kardeş kızının izdivacı ve süt kardeş olan bir erkek ile kızın izdivacıları şiddetle yasaklanmıştır. Bu ve buna benzer daha bir çok prensipler İslâma dayanır (Bak. Th. W. Juynboll, *Handbuch des Islamischen Gesetzes*, s. 219; M. Âllerhaud, *Das Eherecht der polonischen Daraimen Zeitschrift für Ostrecht*, V, Heft I, Berlin 1931, s. 8). Bütün semavî dinlerde kutsiyeti kabul edilmiş olan 10 emirden gayri Karayların kendilerine mahsus 10

noktaya müstenit dini prensipleri olup bunlar iki-doğmatik esasa dayanır: I-Tanrının birliği, 2-Tanrının adaleti (s. 24-29)

Karayların dinî günlerin tanzimi için kendilerine mahsus kamerî esasa dayanan takvimleri vardır, Polonya Karayları, türkçe ay isimlerini en temiz şekliyle muhafaza edebilmişlerdir. Meselâ: *Artarık ay* (Mart-Nisan), *Karalay* (Nisan-Mayıs), *Başkaskan* (Mayıs-Haziran), *Yazar* (Haziran-Temmuz), *Ulahay* (Temmuz-Ağustos), vs. Sair Türk kavimleri arasında benzer isimlendirmeler mevcut olduğugibi, müellif bilhassa *Codex Cumanicus* ta bu gibi isimlendirmelerin varlığı üzerinde dikkati çekmektedir (s. 30-31; Ayrıca bk: T. Kowalski, *Zu den türkischen Monatsnamen, Archiv Orientalni*, II, Prag 1930, s. 3-26). Dil bahsine ayrılmış olan III. bölüm (s. 34-47) de Karay dilinin özellikleri, Kuman-Kıpçak dili ile benzerliği, dil yapısı ve Karay dili üzerindeki araştırmaların kısa bir tarihçesi verilmiştir.

Samoylovitch'in tetkiklerine göre Karaylar Moğol istilâsından (XIII.yüz yıl) evvel Türk menşeli olan Karay dilini konuşuyorlardı ki bu dil XIII. yüzyıldan sonra teşekkül etmiş olan Kırım-Tatar lehçesinden farklıdır. Keza Prof. Kowalski de aynı neticeye varıyor: XIV. yüzyılda Batıya hicret eden Polonya Karaylarının dili, Kırımlı Karayların konuşmuş oldukları Tatar lehçesinden farklı olup, Moğol istilâsından önce Kırım ve Kuzey Karadeniz bozkırlarında konuşulmuş olan bir Türk lehçesidir. (T. Kowalski, *Karamische Texte im Dialekt von Troki*, Polonya ilimler Akademisi yayınlarından, Krakow 1929, s. XXV.) Müellifimize göre de Karayların dillerini Altın ordu Tatarlarından iktibas ettikle iddiası, mesnetsiz olup, Karay dilindeki bir çok arkaik gramer formları ve kelimeler Kuman-

Kıpçak menşelidir. ve Karay dili Kuman-Kıpçak grupundandır (s. 88). Meselâ *başlık* (sulh), *berne* (hediye), *borla* (üzüm), *boşatmak* (bağışlama, mağrifet), *kerteme kertme*-Karaylarda *gertme* (armut), *otraç* (ada) v.s. Codex Cumanicus'da anlaşılmıyan bir çok kelime ve deyimler, Karay dilinin yardımıyla izah edilebilmiştir. Bu da iki dilin sıkı rabatası ve jenetik bağımsızlığı için bir belge teşkil eder. Karay dilinde İran ve Arap tesirleri de görülür. Meselâ: *din* (din) *umma* (ümmet) *kurbân* (kurban) v.s. gibi kelimeler.

IV. Bölümde (s. 49-32) Antropoloji ve Etnografya mevzuları ele alınmış olup burada bu güne kadar yapılmış olan antropolojik araştırmaların sonuçları gözden geçirilmektedir. Bilindiği gibi Karaylar ırk din, dil, örf, âdet, karakter vesair özellikleriyle bir etnik grup teşkil ederler. Kitabın mevzuu genel olarak Polonya Karayları olması hasebiyle bu memlekette yapılmış olan sızolojik ve Kronolojik etüdlerin neticelerini vermektedir.

Yine bu bölümde müellif, Polonya Karaylarının maddî kültürü (giyim eşyası yemekler) etnografyası ve folkloru (Ata-sözleri, türkü, inanmalar, halk tababeti) hakkında örnekler vermekte ve diğer Türk boylarının etnografyası ve folkloruna ait materyelle karşılaştırmalar yapılmış, müşterek kültür vasıfları üzerinde durmaktadır. Ayrıca bk. T. Kowalski, *Beit-räge zur karimischen Volkskunde und Dialektologie, Rosznik Oriental istryczny, 1929, s. 201-239*. Müellif VI. Bölümde (s. 74-89) Orta çağda yaşamış Karay düşünürlerinin kimlikleri ve eserlerinin hususiyetleri ile XVI-XVIII. asırlarda Polonyada yaşamış belli başlı Karay ilim adamlarını tanıtmaktadır.

Nihayet Ek I de (s. 95) Jakop Triglandii'nin *Disertatio Kararis*'inden, Ek II (s. 98-100)de Yakub Al-Kırksani'nin *Kitâb*

al-Anwar v al-Marakib'inden, Ek III de (s. 101-105) Karay Türkçesi ile yazılmış dua kitaplarından seçilmiş metinler ve Ek IV (s. 103-107)de Leh Kralı III. Sobieski'nin Karayların Kukuzow'da yerleşmelerine dair vermiş olduğu imtiyazname-nin Lehçe asıl metni bulunmaktadır.

Bibliografya (s. 109-114), 77 adet kitap ve makaleyi ihtiva eder.

Karaylar hakkında teologlar, dilciler, antropologlar, etnografklar ve folkloreular muhtelif tarihlerde bir çok makale, monografi ve kitaplar yazmışlar, Karayları hususiyetlerini, kendi sahalarını alâ-kadar eden yönlere tanıtıma çalışmışlardır. Polonya Karaylarının dili, antropolojisi, etnografya ve folkloru için yapılmış olan neşriyat geniş olmasına rağmen bütün bu konuları bir arada mütalâa eden bir eser bu güne kadar neşredilmemiştir. «*Karaims in Poland*» muhtasar bir eser olmasına rağmen bu boşluğu doldurmuş olduğu kanısındayız. Müellif kitabın önsözünde belirttiği üzere, bu kitap şimdiye kadar yapılmış olan araştırmaların sonuçlarını özetleyici mahiyette bir eser olduğu gibi, aynı zamanda müellifin 30 yıldan beri dilci, tarihçi (Şerkiyatçı ve Türkolog) açısından yapmış olduğu müstakil araştırmaların da bir neticesidir.

Çağatay Bedii İbrahimoglu